

RELATS DE PELEGRINATGE A TERRA SANTA EN LLENGUA CATALANA. UN CAMÍ DE SET SEGLES

ANTONI HOMS I GUZMAN

INTRODUCCIÓ

A l'àrea mediterrània, el judaisme, el cristianisme i el mahometisme són tres religions que han encoratjat els seus fidels a pelegrinar. En el cristianisme, pràcticament l'endemà de la mort del seu fundador, els llocs que havien estat l'escenari de la vida de Jesucrist esdevingueren altament significatius per als seguidors de la nova religió. La mateixa atracció suscitaron els llocs on visqueren o moriren alguns apòstols, com Roma i Sant Jaume de Galícia. Més endavant, les esglésies on es venerava algun lloc relacionat amb la vida de Jesucrist o la d'un sant, van anar sorgint arreu d'Europa i es convertiren en centres de pelegrinatge. Igualment passà amb els llocs on s'havien esdevingut fets prodigiosos, com l'aparició de la Mare de Déu, en els quals s'aixecaren santuaris.

En el món cristià, són tres, entre aquesta multitud de llocs, els que reben la qualificació de *maiores*: Jerusalem, Roma i Sant Jaume de Galícia, i d'aquests tres el primer és el més important, encara que la facilitat més gran per a arribar a les altres dues ciutats hagi fet que els pelegrins hi hagin estat més nombrosos.

Si pelegrinar –*viatjar*– és una necessitat sentida arreu i a totes les èpoques, *explicar* el viatge realitzat no és pas un impuls menys gene-

ral, ans al contrari, i fins i tot hi ha qui sosté que es viatja per als que es queden, perquè, de fet, no hi ha cap viatger que no expliqui el seu viatge.¹ Les motivacions són abundants i variades: des de les vanitoses –viatjar pot ser una heroïcitat, i ho ha estat en general fins fa cent-cinquanta anys–; formatives –haver vist coses estranyes o diferents dota les persones de coneixements infreqüents–, a les servicials: explicar com es va a un lloc i què ens podem trobar pel camí. El pelegrí pot contar, a més i sobretot, una aventura espiritual, la qual, en el cas de la visita al Sant Sepulcre, és de les més importants que pot emprendre el cristià.

Un fet que precisament caracteritza el pelegrinatge de Jerusalem és que ha generat una producció escrita abundant que no admet comparació quantitativa ni qualitativa amb l'originada pels de Roma i Sant Jaume. A banda de les meres guies escrites per a orientar els pelegrins i donar-los dades pràctiques necessàries per a un pelegrinatge més segur i confortable –i de les quals n'hi ha hagut a bastament per a les tres ciutats–, de relats que expliquen la vivència religiosa de la visita es pot dir que només se'n troben referits a Jerusalem. Els pelegrins de l'anomenada Terra Santa han deixat, gairebé des del començament del cristianisme fins avui, i almenys en les principals llengües europees, centenars de relats, manuscrits o impresos, de la seva experiència.

A partir del segle iv en què dos pelegrins de l'Europa occidental –un home i una dona i en dos moments diferents– van posar per escrit les vicissituds del seu viatge i estada a Jerusalem, es pot dir que mai s'ha estroncat, ans al contrari, la tradició de narrar aquesta experiència religiosa. Fos senzillament com a record de la peripècia, fos per a encoratjar els cristians a fer el sant viatge o bé per a indicar el camí als futurs pelegrins, aquest tipus de relat ha estat objecte d'un conreu persistent que ha originat tota una tradició en la literatura de la majoria de les llengües europees.

UN GÈNERE ESPECIAL: EL RELAT DE PELEGRINATGE A TERRA SANTA

Durant segles, un relat de pelegrinatge a Terra Santa ha estat, fonamentalment, un escrit on l'autor anotava la seva experiència amb la voluntat de guardar la memòria per a ell i els seus descendents, per

1. G. DÍAZ-PLAJA, *El viajero y su luz*, Barcelona, Argos, 1963, p. 17.

als amics i interessats, d'un fet sentit com a excepcional, sense comparació amb cap altre: el seguiment de les petjades de Jesucrist en el teatre de la seva passió i mort i la visita del lloc del seu naixement i altres on havia transcorregut la seva vida terrenal. Aquesta visita de la Jerusalem terrestre s'ha viscut durant segles com un avançament de la que un dia s'havia de fer a la Jerusalem celestial i per això la presència en aquell escenari s'ha percebut com un tast del cel. El pelegrí de bona fe, doncs, sovint n'ha tornat impressionat i amb el desig de retenir el record i l'emoció sentida a cada un dels llocs visitats. Per aquest motiu, ja des de la Baixa Edat Mitjana apuntava curiosament hora rera hora i dia rera dia els passos que feia, els punts que visitava i venerava, i fins i tot on plorava i l'emoció profunda que sentia. Escrivia una relació minuciosa on quedava enregistrat, com en un llibre de comptabilitat, que havia passat per on calia passar i havia vist allò que calia veure.

Un fet molt important en la història dels llocs sants del cristianisme a Palestina és que, a partir de 1342, el papa Climent VI concedí en exclusiva als franciscans la custòdia d'aquells santuaris.² A partir de llavors, els fills de sant Francesc s'encarregaren d'acollir els pelegrins occidentals des de l'arribada al port de Jafa i atendre'ls materialment i espiritualment fins que abandonaven Jerusalem. A més, cosa fonamental, organitzaren el recorregut dels llocs sants com una forma d'exercici espiritual preestablert que ha durat fins avui. La descripció de la visita dels llocs sants de la Judea i Galilea i, especialment, dels tres recorreguts de Jerusalem –la Via Captivitatis, la Via Crucis i les processons dintre el Sant Sepulcre–, constitueix el nucli del relat que escriuran els pelegrins a partir de mitjan segle XIV.

No tots els pelegrins, però, s'han limitat a recórrer els llocs sants d'aquestes dues regions, sinó que molts han anat fins a Damasc, al nord, i d'altres, molts més, han baixat fins a la península del Sinaí, on hi ha el monestir de Santa Caterina. S'aturaven a Alexandria i el Caire, que eren etapes d'un camí tan llarg, i visitaven aquestes dues ciutats. I també n'hi havia que passaven per aquestes ciutats sense arribar al Sinaí. Tots plegats, però, quan expliquen el món que han vist, solen fer-ho des d'un punt de vista marcadament cristianocèntric, perquè Egipte, o més exactament el Caire, és el lloc on va viure el Jesús

2. P. GARCÍA BARRIUSO, *España en la historia de Tierra Santa*, vol. I, Madrid 1992, pp. 110-113: «Las bulas de Clemente VI».

fugitiu d'Herodes amb els seus pares. Aquesta visita era sentida, per tant, com un apèndix o complement del pelegrinatge veritable i per això en la relació dels fets quedava situada dintre la mateixa atmosfera religiosa. Els elements musulmans o pagans, doncs, havien de quedar, en principi, fora de l'atenció dels visitants, però això resultava una empresa gairebé impossible i així, l'entorn egipci que, poc o molt, es veien obligats a descriure, anà fent que l'aspecte devocional es transformés també en una altra cosa. Parlem aquí dels pelegrins *strictu sensu* i dels seus relats, inèdits o publicats, dels segles xv, xvi i xvii. Els viatgers que tenien alguna missió extrareligiosa –espionatge, gestió diplomàtica, contactes comercials–, observaven i escrivien, òbviamment, amb una altra intenció.

Abans de mitjan segle XIX, la visita dels llocs sants de Palestina era una experiència que, igual que passava amb els altres tipus de viatge, implicava un contacte inevitable dels protagonistes amb l'entorn físic i humà on aquells llocs es troben. Però durant uns quants segles el pelegrí no sentí cap interès especial pel país que trepitjava –només era espai a recórrer– ni pels seus habitants, i no anava a descobrir-hi res, sinó més aviat a confirmar unes idees o unes imatges prèvies. En conseqüència, si feia una descripció realista de les vicissituds passades durant el desplaçament, tant per mar com per terra, era perquè això reforçava la impressió en el lector que el pelegrí havia fet realment el viatge. Les penalitats i els perills que sofria constituïen també un sacrifici que s'adeïa amb la finalitat d'un viatge de caràcter penitencial. Aquests relats, producte de la satisfacció d'un desig o necessitat espiritual dels seus autors, són autobiogràfics, però la inclusió d'aquelles vicissituds permet incloure'ls també en el gènere de viatges.

Cal dir que el pelegrinatge no va tenir, fins a mitjan segle XIX, les característiques d'un viatge turístic, una manera de desplaçament que va associada a un cert nivell de comoditat i de confort i a una finalitat d'esbargiment.

A banda dels relats escrits pels pelegrins en sentit estricte, és a dir, els que van expressament a Jerusalem des del seu lloc de residència habitual, hi ha també els dels autors que podríem anomenar ocasionals. En aquest grup, hi posem els comerciants establerts des de l'alta Edat Mitjana a les ciutats costaneres importants –anomenades escales de Llevant–, com Beirut, Alexandria i d'altres, perquè sovint, abans de tornar al seu país, visitaven els llocs sants aprofitant que hi estaven a prop. També s'hi poden encabir, per exemple, els ambaixadors de les

corts cristianes europees, sobretot als segles xvi i xvii. Aquest personal diplomàtic, quan anava a les grans capitals com Constantinoble, Damasc o el Caire, solia passar per Jerusalem i no deixava de visitar els llocs sants amb un seguiment tan minuciós com el dels altres pelegrins, puix que el feien també, amb més o menys pompa i solemnitat, sota la guia dels pares franciscans. En el relat que en deixen –un informe adreçat al rei o a algun ministre–, aquest recorregut hi apareix més o menys abreujat, perquè no constitueix l'objectiu principal de l'obra i, generalment, com més extens és el territori recorregut i important la missió, més reduït és l'espai dedicat als llocs sants. I al costat dels diplomàtics i comerciants encara caldria esmentar els botànics, metges, naturalistes, geògrafs, etc., que passen per la ciutat santa i s'apunten al pelegrinatge. Aquest variat grup abandonarà gairebé del tot aquesta pràctica religiosa al segle xviii.

Uns altres escrits on es troben descripcions dels llocs sants de Palestina són les memòries dels religiosos franciscans que passen per l'Orient Pròxim per ocupar-se de la custòdia dels llocs sants. Aquests frares, abans o després de tornar al seu convent d'origen escriuen els records d'aquella estada. Són força pròxims als dels pelegrins, però més rics, generalment, en observacions del país i els seus habitants. No era el mateix estar-se dues o tres setmanes a Terra Santa que els tres anys, com a mínim, que hi havien de passar els frares que demanaven fer aquell servei. Aquests escrits, a més de servir de recordatori a l'autor, contenien una informació que podia interessar els membres de l'orde, possibles o futurs estadants d'aquells llocs.

Ja fora del pelegrinatge, un altre tipus de textos on se'ns dona informació sobre Palestina el constitueixen els informes que sobre la situació espiritual i material de l'anomenada Custòdia de la Terra Santa escriuen frares franciscans encarregats expressament d'inspeccionar-la. Són documents d'ús intern i tenen un caràcter sistemàtic i molt poc espontani, però que contenen moltes dades precises.

Finalment, sense relació tampoc amb el relat de pelegrinatge, tenim l'aportació dels historiadors de l'orde franciscà que tracten de Palestina i n'escriuen amb una intenció totalitzadora, gairebé enciclopèdica: descripció física, història, arqueologia, composició ètnica, situació religiosa, militar i fins i tot econòmica. Són obres, sovint voluminoses, escrites per a donar a conèixer al món l'actuació dels fills de sant Francesc a Terra Santa i, sobretot les característiques de l'espai on desenvolupaven la seva missió. En aquests llibres, la part referida als

llocs sants sol ser molt extensa i amb documentació històrica. N'és l'exemple més característic la monumental obra del pare Francesco Quaresmio, *Historica, Theologica et Moralis Terræ Sanctæ Elucidatio*,³ un treball molt freqüentat per autors coetanis i posteriors.

Els pelegrins i els relats medievals

Després de la victòria de Constantí sobre el seu rival Maxenci el 313, l'emperador volgué que desapareguessin totes les construccions amb què Hadrià havia fet romanitzar Jerusalem a partir de l'any 135 i que es bastís un nou i magnífic edifici que inclogués el Calvari. Aquesta basílica fou inaugurada el setembre de l'any 335 en un acte solemnitat amb l'assistència de l'emperador. Per la seva banda, Helena, mare de Constantí, també va fer construir esglésies i altres monuments per tota la Judea i això va estimular encara més els cristians primitius a visitar aquells llocs santificats. La pau existent i la facilitat d'acolliment van propiciar que els pelegrins comencessin a afluir a la Palestina i, a la tornada als seus llocs d'origen, a escampar el deler de fer aquell piadós viatge. D'aquest moment tan primerenc ens han pervingut dos relats. L'*Itinerarium a Burdigala*⁴ és la primera relació coneguda deixada per un pelegrí. És més aviat un hodòmetre, és a dir, una relació de les postes de la xarxa imperial de carreteres romanes de la qual se serví el bordelès per a anar a Palestina. Consigna les distàncies que hi ha entre Bordeus i Jerusalem, però només esdevé descriptiu quan arriba a una part del que coneixem com a Terra Santa. És datat de l'any 333.

Egèria, un personatge femení del qual hi ha molt poques dades, va fer el seu viatge entre els anys 381 i 384, i va anar escrivint unes cartes molt detallades on explicava allò que veia. Aquestes lletres, publicades i estudiades modernament,⁵ demostren que ja en aquells

3. Anvers, 1639, 2 vols.

4. El títol complet és *Itinerarium a Burdigala Hierusalem usque et ab Heraclea per Aulonam et per urbem Romam Mediolanum usque*. Ja fou publicat l'any 1589, però la primera edició crítica és del 1848, seguida d'altres fins avui. Chateaubriand, al començament del segle XIX, l'inclogué en el seu *Itinéraire* com un apèndix.

5. EGÈRIA. *Pelegrinatge*. A cura de Sebastià Janeras, Barcelona, Fundació Bernat Metge, 1986. N'existeixen estudis, edicions i traduccions a les llengües més importants des del segle XIX, en què fou trobat el manuscrit.

anys els pelegrinatges a Jerusalem no eren infreqüents i que tant en aquesta ciutat com a Betlem i a d'altres llocs es feien actes solemnes i cerimònies litúrgiques molts dies de l'any. L'*Itinerarium Egeriæ* té, doncs, un gran valor i és com la primera pedra d'un edifici literari que va esdevenir grandios. Els pelegrinatges a Terra Santa i els relats que els recordaven ja no es van interrompre mai més.

Així, entre el 560 i el 570, Antoní, un habitant de la ciutat italiana de Piacenza féu el pelegrinatge amb un amic al qual dictà les seves experiències i records. El seu relat és conegut per diverses raons com *Itinerarium Antonini Placentini*.

Al segle VII, cap al 670, el bisbe gal Arculf féu una estada de nou mesos a Jerusalem i després recorregué l'Orient Proper d'Alexandria a Constantinoble. Establert a Escòcia després de moltes peripècies, dictà a sant Adamnan, abat de Sant Columbà, un relat, *De locis Terræ Sanctæ*, que tingué una gran difusió. Fins i tot es completava amb plànols de la basílica del Sant Sepulcre. No gaire després, Willibald, un altre bisbe, anglès en aquest cas i nascut cap a la primeria del segle VIII, recorregué els llocs sants el 720. D'aquest pelegrinatge, en sorgiren dos relats, l'un dictat per ell mateix, anomenat *Hodoeporicon*, i l'altre escrit per un dels diaques que l'acompanyaren. A partir del segle X, el viatge esdevingué més factible per als cristians que volien fer-lo. En caure els llocs sants en poder dels reis francs, es pogué oferir una seguretat més alta als pelegrins i començaren a fundar-se els ordes militars i religiosos que tenien per objecte la protecció dels pelegrins.

Els relats de l'anglosaxó Saewulf (visita de 1102-1103) i l'abat Daniel, ucraïnès (visita de 1106-1107), són cèlebres. Del d'aquest últim, Röhrich anota 76 manuscrits fins al segle XV. Posteriorment, Johann de Würzburg (visita de 1165) i Teodoric (visita del 1173), alemanys tots dos, van deixar treballs excel·lents. També s'ha d'esmentar la *Historia Hierosolymitana*, de Guillem de Tir, escrita entre 1169 i 1184, que és la base de bastants relats medievals. Els escarits relats primitius començaren a ser abundants a partir de l'any 1000 i, com diem, són els precedents de les completes narracions que, a partir del 1300, il·lustraran el gènere del viatge a Terra Santa. Al segle XIII, s'hi destaca especialment Burchard de Montsió (visita cap al 1283), el qual escriu amb erudició i bon estil.⁶

6 A. STORME, *Les pèlerins cèlebres de la Terre Sainte*, Jerusalem, Franciscan Printing Press, 1984, p. 29-58.

A través d'aquests escrits es veu com el pelegrí començà escrivint una guia per als qui volguessin imitar-lo. Hi explicava senzillament com s'anava a Jerusalem i què s'hi feia. Més endavant hi va afegir quines indulgències es guanyaven i en quins indrets. Són els relats de l'alta Edat Mitjana. El relat medieval d'aquests pelegrinatges, doncs, acostuma a ser una llarga llista d'esglésies i santuaris que el viatger havia de veure i que ja ha vist. Després es van anar enriquint amb la descripció cada vegada més detallada i exacta dels llocs i monuments que calia veure i, finalment, els pelegrins van acabar engruixint el relat amb les coses que es veien pel camí i les moltes i variades peripècies que s'esdevenien en el transcurs dels viatges d'anada i de tornada. Entre els de significat evangèlic i els de significat bíblic, els llocs venerables eren tants que no haurien pogut ser recordats tots sense l'ajuda de l'escriptura. La proximitat en la descripció de temples i punts venerables és l'equivalent escrit d'un pelegrinatge consciencios. Res no importa tant com dir on són, com s'hi arriba i què es guanya en l'estació visitada. Aquesta minuciositat tenia també una altra motivació: a cada lloc sant s'hi guanyava unes indulgències o «perdonances» i al pelegrí li convenia de no perdre'n ni una. Al costat d'aquesta informació, la resta passa a segon terme. Cada llibre ha de quedar com un testimoni de pietat i com una guia per als qui pelegrinaran després. Quan era un altre cop al seu país, amb el relat com a guió, el devot viatger podia reproduir a casa, en solitari, o a l'església amb altres persones, aquells itineraris piadosos.

Els segles XIV i XV es pot dir que foren els d'or d'aquest tipus de relat, i les obres escrites sobretot a la segona meitat de la quinzena centúria són les que han estat objecte de més atenció per part dels historiadors. Pelegrins com Jacopo di Verona, fra Niccolò da Poggibonsi, Lionardo Frescobaldi, Giorgio Gucci i Simone Sigoli, Felix Fabri, Pietro Cassola i Anselme Adorno, entre d'altres, han estat estudiats atentament i els seus escrits s'han publicat amb tota cura. Entre el 1450 i el 1500, van esdevenir un bell producte de la indústria editorial incipient que va comptar fins i tot amb els seus *best sellers*. La famosa obra de Breydenbach,⁷ per exemple, del darrer quart del segle XV, va ser reeditada catorze vegades entre 1484 i 1522 i fou traduïda o adaptada de seguida a les llengües principals, a més a més

7. H. W. DAVIES, *Bernard von Breydenbach and his journey to the Holy Land, 1483-1484. A Bibliography*, Londres, 1911.

de ser abundantment saquejada per autors posteriors. Cal tenir present que, abans dels grans descobriments dels portuguesos i dels castellans, el gènere de viatges es va nodrir de manera especial dels relats que escrivien els pelegrins que anaven a Palestina.⁸

Només a partir del segle VII hi ha constància de l'existència de pelegrins catalans que van a Terra Santa.⁹ La primera croada es va esdevenir entre els anys 1096 i 1100 i hi van participar cavallers catalans com Guillem Ramon, comte de Cerdanya, el qual morí en l'empresa.

A l'Arxiu de la Corona d'Aragó i als arxius de les catedrals catalanes es conserven testaments d'abans de l'any 1000 on algunes persones disposen dels seus béns perquè tenen intenció d'anar a visitar els llocs sants. D'aquests documents relacionats amb el pelegrinatge a Terra Santa, se'n conserven més de vint-i-cinc entre el 969 i el 1100, i passen de seixanta els corresponents al segle XII. També se'n troben almenys en els tres segles posteriors. Per bé que hi ha gent de tota mena entre els pelegrins, hi predominen els clergues i els nobles o gent benestant. Així, per exemple, sabem que Laufred, abat del monestir de Besalú i fundador del de Sant Pere de Camprodon, va anar a Terra Santa el 955, d'on no tornà.¹⁰ Tampoc no en tornà el comte d'Urgell Ermengol II (1032), i poc després hi anà el bisbe d'Urgell, Eriball. Bonuci, canonge de Vic, s'hi traslladà el 1065, i el 1071 hi anà com a penitenciat l'infant Pere Ramon, el qual havia matat

8. La bibliografia sobre els pelegrinatges medievals a Terra Santa és força extensa entre edicions de textos i estudis tant parcials com de conjunt. Aquí ens limitarem a citar l'obra de Franco Cardini *In Terrasanta*, Il Mulino, Bolonya, 2002, la qual, encara que centrada en els pelegrins de la península Itàlica, és un treball completíssim sobre el pelegrinatge medieval i és acompanyat d'una bibliografia extensa.

9. J. GUDIOL, «De pelegrins i pelegrinatges catalans a l'Edat Mitjana», a: *Analecta Sacra Tarraconensia*, 3, (1927), p. 93-119. C. BARAUT, «Documents del segle XI», dins: *Urgellia*, V, (1982), p. 42-45, i VI, (1983), p. 176-189. Una informació similar per a Galícia dóna J. I. FERNÁNDEZ DE VIANA Y VIEITES, «Documentos sobre peregrinos gallegos a Jerusalén en la Edad Media», dins: *Estudios Mindonienses*, 7 (1990) (pero, 1991) p. 405-421. Es pot consultar, a més a més, E. R. LABANDE, «Recherches sur les pélerins dans l'Europe du XIe et XIIe siècles», dins: *Cahiers de Civilisation Médiévale*, 1 (1958), p. 159-169 i 339-347; EILKINSON, J. *Jerusalem Pilgrims before the Crusades*, Westminster, 1977; LALANNE, L. «Les pélerinages à Terre Sainte avant les Croissades», dins: *Bibliothèque de l'Écoles des Chartes*, 7 (1845-1846), p. 1-31. CARDINI, F. «Pellegrinaggi medievali in Terra Santa», dins: *Rivista Storica Italiana*, 1981, p. 5-10.

10. E. ZARAGOZA PASCUAL, *Abaciologi benedictí de la Tarraconense*, Barcelona, Editorial Balmes, p. 111.

la seva madrastra Almodis, muller de Berenguer Ramon. I Berenguer Ramon també hi anà, acusat de la mort del seu germà Ramon Berenguer, i morí pelegrinant.¹¹

Els llocs sants caigueren a les mans àrabs el 1144 i foren recuperats pels cristians al cap de poc temps, fins que el 1187 Saladí se'n tornà a apoderar. En aquesta ocasió, però, Ricard Cor de Lleó va obtenir del seu rival que els pelegrins cristians hi poguessin accedir. El Regne Llatí de Jerusalem es perdé definitivament el 1291, però fins aquest any hi hagué una relativa facilitat per a visitar la Terra Santa. Malgrat les croades que s'organitzaren, amb la consegüent situació de guerra amb els àrabs, les relacions comercials dels països europeus amb el Llevant mediterrani no es van interrompre, i menys encara per part de Catalunya. Josep M. Madurell Marimon ha donat a conèixer els interessants detalls d'una escriptura signada entre el patró d'una nau i un noble que volia anar a Terra Santa. El dia 17 de desembre de 1376, el notari barceloní Pere Martí autoritzava una escriptura de compromís atorgada per Bertran Sala, patró d'un pàmfil, per a dur amb la seva nau a Alexandria d'Egipte Ramon de Riu-sec, senyor de la baronia de Riba-roja, set acompanyants i dos criats. El patró es comprometia a donar-los menjar i beguda, tant a terra com a bord, des de la sortida del port de València fins a la tornada al mateix port i ciutat. També s'havia de fer càrrec del cost de les cavalleries que el noble i el seu sèquit prenguessin per traslladar-se a Jerusalem i per visitar les restes cristianes del Caire. També anaven a compte del patró tots els peatges i drets que la comitiva hagués de pagar mentre estigués per les terres del soldà, amb l'excepció dels drets d'entrada o visita als llocs sants, els quals anaven a càrrec dels pelegrins. Per la seva part, Ramon de Riu-sec s'avenia a pagar al patró de la nau, al terme del pelegrinatge, la quantitat de 460 florins d'or d'Aragó, dels quals només seixanta corresponien a les vitualles i lloguer de cavalls i els altres quatre-cents a drets de pas. El 1382, Francesc Bertran, cambrer del rei Pere III, i d'altres anaren a Palestina de pelegrinatge amb dues galeres que el rei els prestà. També feren el pelegrinatge Pere Descalç, el 1384, i Joan Company, el 1415.¹² Fra Joan de Bur, autor d'una

11. A l'Alta Edat Mitjana, l'Església imposava alguna de les *peregrinationes maiores* als autors de crims greus.

12. J. VIEILLARD, *Les pélerins d'Espagne á la fin du Moyen Age*, dins: *Analecta Sacra Tarraconensia*, 12 (1936), p. 265-300.

Crònica Universal,¹³ manifesta que havia anat a Terra Santa abans de 1412. L'any 1447, Antoni de Vilatorra, pròsper comerciant i un dels consellers que Dalmau retratà en el seu cèlebre retaule, es féu construir una galera amb la idea de fer el pelegrinatge i la batejà amb el nom de «Jerusalem».¹⁴ També a mitjan segle xv, Rafaela, filla de Sarrià, poblet a tocar de Barcelona, el féu. Quan en tornava (1462), passà per Roma i obtingué del papa Pius II l'autorització per a fundar a Barcelona el convent de Santa Maria de Jerusalem.¹⁵

També podem veure que en els tractats que nobles i reis catalans pactaven amb els soldans posseïdors d'aquells territoris, s'hi manifesta un continu afany d'assegurar la protecció per als seus súbdits pelegrins a Palestina. Així, el comte Hug d'Empúries, que visità, o tenia intenció de fer-ho, els llocs sants devers el 1200, l'any 1219 va signar un tractat amb Marsella per tenir en aquell port una nau autoritzada a dur mercaderies a Alexandria i traslladar-hi pelegrins que feien el camí de Jerusalem.¹⁶ El rei Jaume II signà un tractat amb les autoritats musulmanes segons el qual els pelegrins que duguessin passaport expedit per les seves reials oficines, i tant si eren catalans com d'un altre país, havien de rebre la màxima protecció tant a l'anada com a la tornada.

El potent estat medieval catalanoaragonès experimentà, com és sabut, una gran expansió comercial pel Mediterrani en els segles XIII, XIV i XV. Els seus reis tingueren sempre un gran interès per estendre al màxim de països les seves relacions mercantils. Aquest desig i necessitat de relacionar-se els feia àvids de notícies dels regnes llunyans, i amb aquesta finalitat els reis catalans es feien portar tots aquells escrits que poguessin fornir-los-en referències. Vieillard, per exemple, conta també que el 1379, quan l'infant Joan, futur rei Joan I, sabé que Joan Berenguer d'Anglesola havia tornat de Terra Santa el féu cridar perquè anés a explicar-li el viatge. No manca més documentació que atesta aquest interès, però aquí ens hem de limitar al viatge a Terra Santa.

També podem comprovar l'afecció dels reis catalanoaragonesos

13. El manuscrit es conserva a la Biblioteca de la Universitat de Barcelona.

14. F. CARRERAS CANDI, *Geografia General de Catalunya*, volum *La ciutat de Barcelona*, Barcelona, 1908-1918, p. 463, nota 1235, reporta aquesta curiosa notícia, treta de Jeroni Pujades, però no ens diu si el pelegrinatge s'arribà a fer.

15. J. BADA, *Monestir de Santa Maria de Jerusalem, 1494-1994*, Barcelona 1993, pp. 9-12: «La fundació».

16. L. NICOLAU D'OLWER, *L'expansió de la Catalunya en la Mediterrània oriental*, Barcelona, Ed. Barcino, 1926, p. 21.

als relats de viatges pels exemplars que figuraven en les seves biblioteques particulars. En l'inventari dels béns mobles del rei Martí l'Humà, hi trobem dos llibres anònims amb els títols *Inhibicions de la Terra Santa* i *De la Terra Santa*. Però fossin del rei o de particulars, escrits en català o en llatí, el cert és que existí durant l'Edat Mitjana una demanda de narracions de viatge i una circulació no menyspreable d'aquest tipus de literatura. A l'Arxiu de la Corona d'Aragó, i amb el núm. 151, tenim una relació escrita en llatí que s'intitula *De sanctorum locorum Palestinae situ et regione*. La lletra, segons Corminas,¹⁷ és dels segles X o XI. Encara que no és escrita en català, aquesta narració és la més antiga que hi ha a Catalunya.

Si els relats europeus que s'han conservat o se'n té notícia es compten per centenars, tant en llatí com en les diverses llengües nacionals, a Catalunya tampoc no en falten. Ja hem vist com de bona hora els cristians de les terres catalanes van procurar de visitar els llocs sants, però els testimoniatges que ens n'han pervingut no són gaire abundants, ja que només comptem, per ara, amb tres manuscrits medievals coneguts, l'últim dels quals és molt tardà (1464).

1. P. RIBER i R. TORNER

Aquests dos pelegrins ens han deixat un dietari on són apuntades minuciosament les indulgències obtingudes per la visita de les esglésies i santuaris: *Aquestes romeries faeren En P. Riber e En R. Torner en l'any de Nostre Senyor M.CCC.XX, que anaren a la perdonança de monssenyer sen ffrancesc de Sis*. El caràcter funcional d'aquests relats a què hem al·ludit més amunt queda ben palès en aquesta narració. En acabar, l'autor diu: «tot hom qui vuyla anar ho saber les indulgències e perdons e miracles que Jhesuchrist, fyll de Déu e de la Verge Maria, ha fets en la Terra Santa de Jherusalem e en la Terra Santa de Roma, ab aquest libre ho porà legir i ací ho trobarà», un colofó que resumeix perfectament els propòsits i finalitats d'aquests tipus d'escrits. Ens ha pervingut en un manuscrit del 1383, tot i que el viatge fou realitzat el 1320, i fou publicat pels preveres Joan B. Codina i Josep M. Alòs.¹⁸

17. J. CORMINAS, *Suplemento al Diccionario crítico de los escritores catalanes*, Burgos, 1849, p. 320.

18. *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 57, XV (1915), p. 42-48. Aquest manuscrit es conservava a l'Arxiu Capitular de Santa Maria del Mar de Barcelona.

2. GUILLEM DE TREPS

Viatge a Terra Santa

D'aquesta mateixa època és el relat que Guillem de Trepis realitzà el 1323. Joan Rovira de Montblanc n'ordenà les notes preses. Es tracta d'un manuscrit de Ripoll (el núm. 167) dipositat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó. El viatge fou realitzat sota el regnat de Jaume II i resulta força interessant per la curiositat arqueològica del seu autor o autors i per la ruta que descriu. Els nostres pelegrins anaren a Alexandria, el Caire i d'allí a Terra Santa. A Palestina, hi visitaren Jerusalem, Betlem, Natzaret, el Jordà, el Carmel, el Tabor, el llac Tiberíades, etc. La narració conté detallades descripcions d'esglésies, ermites, etc. i, a més, està enriquida amb les llegendes i supersticions que les concerneixen. Aquest viatge fou publicat per Josep Pijoan.¹⁹

3. GUILLEM OLIVER

Romiatge de la casa sancta de Jherusalem ensemps ab les perdonances de aquella.

Dintre el volum factici anomenat *Jardinet d'orats* que es conserva a la Biblioteca de la Universitat de Barcelona, s'hi troba, a partir del foli 219r, un altre relat de pelegrinatge a Terra Santa medieval,²⁰ el *Romiatge de la casa sancta de Jherusalem ensemps ab les perdonances de aquella*. Ha merescut l'atenció dels estudiosos. Al final del segle XIX, l'arxiver J. Puiggarí donà a conèixer aquest manuscrit en la revista madrilenya *El Museo Universal*.²¹ Mossèn Jaume Collell el publicà íntegrament al començament del segle XX.²²

Oliver, com tants d'altres pelegrins, no en tenia prou d'anar a Terra Santa, sinó que ho havia de fer creure al seu entorn i després n'havia de conservar el record per a ell, els seus descendents i cercle d'amistats. És per això, també, que esmenta el nom dels seus acompanyants i el del capità de la nau que el dugué de Venècia a Jafa, notícies que obeeixen a la intenció de fer creïble el viatge. El relat té tres parts ben diferenciades: el viatge de Barcelona a Jafa, que inclou

19. *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, I (1907), p. 370.

20. Jaume Turró ha fet una completíssima descripció d'aquest volum a «El manuscrit 151 de la Biblioteca Universitària de Barcelona "Jardinet d'Orats". Descripció i estudi codicològic», dins: *Boletín bibliográfico de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, Barcelona: PPU, vol. 6/2, p. 1-55.

21. 24 de març de 1861.

22. J. COLLELL, *Catalunya a Palestina*, Barcelona, 1900, p. 3-28.

l'anada de Barcelona a Venècia, l'embarcament en aquesta ciutat cap a Llevant i el camí de Jafa a Jerusalem; el recorregut dels llocs sants; la tornada a Barcelona, que inclou la sortida de Jerusalem cap a Jafa, l'embarcament cap a Venècia amb la mateixa que l'havia dut, i l'aturada a Xipre, on acaba el relat. No sabem si és el final de la relació o si falta text. No es pot descartar que l'autor es quedés a Xipre per resoldre algun negoci, perquè ens diu que «aquí leixam la galera dels peregrins e aturam», però el més probable és que hi hagi hagut una pèrdua de text.

Mestre Guillem Oliver demostra una gran preocupació per anotar curiosament els anys de perdó que es guanyen en cada església que es troba pels camins. Heus-ne aquí un exemple d'aquest estil:

«Aprés fora la capella, ha una gran pedra ab gran forat en lo mig, e és lo loch hont Jhesucrist apparech a la Magdalena en un ort en forma de ortolà, lo qual loch es luny del Sant Sepulcre XVIII passas, e a-y set anys et set corantenes de perdons. Tantost aquí devant la capella de sancta Elena és un loch unt Jhesucrist fou clavat sobre la creu, e a-y set anys e set corantenes de perdons.

»Aprés de aquí hom sen va en una església que-s diu lo carcer de Jhesucrist, unt fou mes mentre que lo forat unt havia star la creu e les coses necessarias a la Passió de Jhesucrist se feya; e a-y set anys e set corantenes de perdons. Aprés hom sen va a un loch on Jhesucrist fou despullat; e aquí foren jugades les robes per los qui crucificaren Jhesucrist; e ay set anys e set corantenes de perdons».²³

La narració, com hem dit, és el recorregut de tota una sèrie d'estacions devotes. De vegades, però, Guillem Oliver també anota algun aspecte de la pràctica penitencial d'aleshores:

«Lo diumenge dematí, que comptavem XV de juliol montam a cavall sobre nostres àsens e anam a dinar en una vila que es diu Rama, e aquí stiguem tot lo jorn en un spital qui es dels pelegrins qui van en Jherusalem, e quant vench lo dilluns per lo matí lo provincial de Montysion vans absolve, per ço com tots aquells qui van a la terra sancta sense licència del sant pare son scomunicats; més lo sant pare dona licència al dit provincial de absoldre aquells qui tal cosa ignoren, perquè gonyen les perdonances».²⁴

És probable que els arxius de tota mena existents al nostre país, encara no escorcollats del tot, ens reservin algunes sorpreses en aquest

23. *Catalunya a Palestina*, p. 8-9.

24. *Ibidem*, p. 5-6.

sentit. Fins al segle XIX, el pelegrinatge de la Terra Santa fou una aventura extraordinària en la vida del cristià i una experiència espiritual sense comparació. A tot Europa era així i no tenim per què pensar que a Catalunya fos diferent. La relació freqüentíssima de Catalunya amb els ports de Llevant durant l'Edat Mitjana havia de facilitar les visites als llocs sants i aquesta circumstància hagué de propiciar una producció de relats de pelegrinatge proporcional a la que es troba, per exemple, a Itàlia.

Segles XVI, XVII i XVIII

Al segle XVI, unes circumstàncies noves haurien pogut afectar negativament la publicació dels relats de pelegrinatge. En primer lloc, el gènere havia perdut l'interès de la novetat. Després, els fets bèl·lics del segle, com les conquestes otomanes, la batalla de Lepant, etc., trencaren la continuïtat dels pelegrinatges i, finalment, les disposicions de la Reforma i les obres de Luter i d'Erasme posaven en discussió, quan no blasraven clarament, els pelegrinatges i el culte a les relíquies.²⁵ Tot això, que hauria pogut quallar en un ambient poc propici per a la pervivència del gènere, no refredà gaire el fervor dels pelegrins ni féu disminuir les ganes de publicar. És més, a partir de la segona meitat del segle XVI, en què es cospa una represa dels viatges a Llevant originada per l'interès i la curiositat per l'Antiguitat clàssica, les imprentes europees no pararen: almenys cinquanta títols veieren la llum entre l'any de la batalla de Lepant i el 1600.²⁴

Del segle XVI, només hi ha notícies certes de dos pelegrins catalans i els repertoris bibliogràfics sobre literatura catalana consultats no enregistren cap relat escrit per catalans, ni en català ni en castellà, durant aquell segle. Terra Santa no veié en aquesta època una gran aflluència de pelegrins catalans, com tampoc de valencians o

25. P. TUCOO-CHALA i N. PINZUTI, «Le voyage de Pierre Barbatre à Jerusalem en 1480. Édition critique d'un manuscrit inédit», dins: *Annuaire -Bulletin de la Société de l'Histoire de France*, (1972-1973), p. 78.

26. Per al coneixement del pelegrinatge a Terra Santa els segles XV, XVI i XVII és imprescindible l'obra de Marie-Christine Gomez-Géraud, *Le crépuscule du Grand Voyage. Les récits des pèlerins à Jérusalem (1458-1612)*, París, Honoré Champion, 1999. A més d'una extensa bibliografia, s'hi troba un annex amb la ressenya i localització de les obres de molts pelegrins de tot Europa.

mallorquins, i el mateix es pot dir de tots els altres regnes ibèrics. Això és el que es desprèn del registre que es duia al convent de Sant Salvador de Jerusalem dels pelegrins que hi passaven.²⁷ Comprèn de mitjan segle XVI al final del XVII, però hi falten alguns anys. En aquest registre, els noms dels inscrits hi figuren en llatí, com també els llocs de procedència, cosa que en dificulta la identificació. És freqüent de trobar-hi els gentilicis amplis: *gallus*, *hispanus*, *anglus*, i els de ciutat: *venetus*, *massilius*. Segons la *Navis peregrinorum*, nom del registre, el 16 d'agost de 1597, dos barcelonins, Lluç Talavera i Nicolau Bonfill, visitaven els llocs sants. Cal dir que, sumats tots els pelegrins de procedència ibèrica, no arriben a dues dotzenes en segle i mig, i els dels Països Catalans amb prou feines si fan la mitja. Aquesta poca tendència a pelegrinar a Terra Santa en aquesta època suscitava les queixes dels pares franciscans dels regnes d'Espanya que s'estaven a Jerusalem, els quals es planyien que a vegades passaven anys sense que hi anés cap súbdit del rei d'Espanya.²⁸ La inhibició pelegrina no tenia res d'estrany si es té en consideració el fet que les autoritats otomanes, a causa de la forta rivalitat que hi havia amb la Monarquia hispànica, dificultaven al màxim la presència als seus dominis de cristians que en fossin súbdits. Francesos i venecians, en canvi, eren visitants més assidus dels llocs sants. Els francesos, com ja s'ha dit, van mantenir des del segle XVI una política d'amistat amb els otomans i van saber obtenir per a comerciants i viatgers de França avantatges i privilegis.²⁹

Pel que fa al segle següent, la *Navis peregrinorum* ens proporciona un altre cop noms de compatriotes nostres. Així hi trobem que el 18 d'agost de 1607 obtingué el certificat de visita un «*magister Petrus Cabanies de Barchinona, barbitonsor*». El 8 de juliol de 1612, el rebia

27. B. ZIMMOLONG, *Navis peregrinorum. Ein Pilgerverzeichniss aus Jerusalem von 1561 bis 1695*, Colònia, 1938.

28. Antonio de Aranda, que estigué a Terra Santa el 1533, a *Verdadera informacion de la Tierra Sancta*, 1584, fol. 45v, ja se'n lamentava i comenta que els pocs que hi van ho fan perquè els ve de pas, sense intenció expressa.

29. Francesc I va signar el 1535 el tractat de Crepy amb els turcs. En les capitulacions, s'hi estipulà, entre d'altres coses, que els súbdits del rei de França tenien el dret de ser governats i jutjats, en nom del seu rei, pels cònsols. A més, es concedia a França la protecció dels cristians a l'Imperi otomà, se'ls donava el dret de practicar la seva religió i de visitar els llocs sants. Aquest tractat de Crepy es va renovar el 1569 i el 1581, i establí, a l'Imperi otomà, el marc jurídic en què es trobaven els europeus quan Matas passà per Terra Santa.

«*Joannes Trigail, beneficiatus S. Mariæ de Pediscitano, Diocesis Urgellensis, natione catalanus*». ³⁰ L'any següent, el 5 d'abril visitava Jerusalem un «*Paulus, presbyter catalanus*», i el 19 de novembre de 1621 ho feia el dominicà Ramon Ribes, occità arrelat a Catalunya, el qual publicà en castellà un relat molt interessant del pelegrinatge. ³¹ Possiblement era català un Paulinus Margarit, visitant del 1626, però al Registre només hi diu «*bachalarius Sac.*», amb omissió de tota procedència. Ja més endavant, l'any 1637 estigué a Terra Santa el «*R.P. Angelus del Fau, Ord. Carm. Prov. Cathaloniam*» (16 de juliol), religiós que també escriví un relat, i ja no torna a haver-hi referències catalanes fins al 1672, en què el 22 de març visitava Jerusalem el «*R.D. Jacobus de Torres, barchinonensis*». Hi ha també algunes referències a pelegrins valencians: «*Andreas Franchite, ex civi Valentiam*», enregistrat el 8 d'abril de 1637, i «*Franciscus Ros, ex civ. Valentia*», el 12 d'agost de 1673.

Finalment, dues notícies sobre estades de catalans a Palestina: el franciscà Pere Gurri hi anà per aprendre-hi l'hebreu a mitjan segle XVII ³² i el prevere Tomàs Seriola hi anà pel mateix motiu poc abans del 1725. ³³

4. MIQUEL MATAS

La devota peregrinació de la Terra Sancta y ciutat de Hierusalem, feta y escrita per lo reverent señor Miquel Matas, natural de la vila

30. És a dir, Joan Trigall, beneficiat de l'església de Santa Maria de Puigcerdà. Era un sacerdot conegut també de l'historiador Pujades.

31. *Relación del viage de la santa ciudad de Hierusalén y otros lugares adyacentes en la misma Tierra Santa*, Barcelona: 1627, 2a ed. 1629..3a ed. 1631. Fra Ramon Ribes, nascut a Provença cap al 1580, vingué a Catalunya de jove i entrà al convent que l'orde de sant Domènec tenia a Barcelona. Hi professà el 1604. El 1600 visità Romà en ocasió del jubileu i des d'allí intentà d'anar a Terra Santa, però no hi reeixí. El pelegrinatge, finalment, s'esdevingué entre la darrereria de 1621 i el començament de 1622.

32. Natural de Camprodon, on nasqué la dècada de 1630, escriví *Glosa sobre la Biblia hebrea*, 6 vols., que es conserva manuscrita a l'arxiu de l'orde franciscà a Madrid. Ensenyà hebreu a Sevilla i morí al convent de Sant Francesc de Barcelona el 1703. *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, Ed. Claret i Generalitat de Catalunya, II, p. 346.

33. Segons Pere Serra i Postius, *Prodigios y finezas de los santos ángeles hechos en el Principado de Cataluña*, Barcelona, 1726, Tomàs Seriola era examinador sinodal del bisbat de Solsona l'any 1725 i es destacà pel seu profund coneixement de l'hebreu, llengua de la qual féu notables traduccions.

de Olot, bisbat de Gerona, l'any 1602. Ab una recopilació de les devocions que rezan y cantan los pares de S. Francesch ab los peregrins fent les estacions per aquells sanctuaris y llocs tan asenyalats dels sagrats misteris de nostra redemptió.

Barcelona, 1604.

El 1602, el sacerdot Miquel Matas, fill d'Olot i aquell any vicari de Sant Pol de Mar, va fer un viatge a Palestina per visitar els llocs sants. Dos anys després, el 1604, aquesta experiència ja es podia llegir en un llibre que es publicà a Barcelona amb el títol citat més amunt. El títol del llibre és ben explícit i exposa clarament el tema de què tracta i quina és la intenció de l'autor: donar a conèixer una experiència fonamentalment religiosa consistent en un recorregut piadós pels llocs amb un significat important en la vida del Salvador. Tot i que aquest títol és prou llarg, és incomplet, ja que el relat inclou també un viatge a Egipte, puix que Matas, per motius personals aliens al pelegrinatge, tingué ocasió de visitar Alexandria, Rosetta, Damieta i el Caire, navegà pel Nil i viatjà amb una caravana pel desert des de Gaza a aquesta darrera ciutat.

La devota peregrinació és el primer llibre imprès en català que divulgà entre el públic lector corrent aspectes de l'Orient Pròxim. Com tot llibre de viatges, és una fotografia instantània, un reportatge d'una època, i el seu contingut ofereix informacions que concerneixen camps diversos. El primer, el religiós. No cal ponderar aquí les notícies que se'n poden extreure per a la història dels pelegrinatges al Sant Sepulcre: organització, estat dels monuments sagrats, relació dels franciscans amb les autoritats otomanes i les altres Esglésies cristianes: ortodoxos, armenis, coptes, etc. Puix que una part del pelegrinatge sol ser un viatge marítim, l'interès que tenen aquestes narracions per a la història de la navegació mediterrània és notable: ports que es tocaven i el seu estat; inseguretat de la mar a causa dels pirates i corsaris que la infestaven; condicions de vida a bord dels vaixells de càrrega; mercaderies que aquestes naus transportaven; rutes comercials, etc. *La devota peregrinació* ens dóna, en aquest camp, la notícia de l'existència de comerciants catalans establerts al Caire, quan ja feia anys que l'antiga xarxa dels consolats de Llevant havia desaparegut i el comerç amb Egipte gairebé.

A més de ser el primer relat de viatges imprès en català, és també l'únic d'aquest gènere publicat en molt de temps, perquè el següent escrit en català que passà per la impremta fou el de mossèn Jacint

Verdaguer, el qual aparegué gairebé quatre segles després. A la primeria del segle xvii, quan l'accés dels textos escrits en català a la impremta no era fàcil, *La devota peregrinació* reeixí a interessar el públic lector i meresqué dues impressions més, l'una a Girona el 1619 i l'altra a Perpinyà el 1627 (i potser encara una altra de 1665 esmentada imprecisament per A. Palau³⁴ que no hem sabut trobar enlloc).³⁵

5. Un tal fra ANTONI, mallorquí, anà a Terra Santa l'any 1671 i ens deixà els records d'aquella experiència. Hi passà els anys 1671, 1672, 1673 i 1674 com a servidor dels llocs sants. És tot el que sabem d'aquest frare. Un religiós anomenat fra Antoni Rosell, mallorquí, arribà a Terra Santa el 1672, el 1714 s'estava a Constantinoble i morí a Rama el 12 de maig de 1718.³⁶ No hem pogut establir que es tracti de l'autor. El manuscrit que esmentem es conserva al convent de la Real de Palma de Mallorca i fins avui ha romàs inèdit. És la més antiga, per ara, de les relacions de caire autobiogràfic escrites en català per un franciscà instal·lat a Terra Santa.

6. ÀNGEL DEL FAU –o Dalfau– escriví també un relat de pelegrinatge. Aquest frare carmelita havia nascut a Hostalric, professà a Girona i el 1629 era subprior del convent de Camprodon. L'any 1636 féu el pelegrinatge a Terra Santa i a la tornada n'escriví els records. Quan aquest llibre estava llest per a la impremta, en plena Guerra dels Segadors, tropes castellanques entraren al convent on s'estava Dalfau i el saquejaren. Se li endugueren la roba, els pertrets i també el manuscrit, i el religiós ja no es veié amb cor de reescriure'l. Fou, això no obstant, un treball conegut que és esmentat per Marcillo a la seva *Crisi de Catalunya* (1685), amb el títol en castellà, *Itinerario de la Tierra Santa*, tal com ho fan Nicolás Antonio³⁷ i J. Cabrer,³⁸ però no

34. A. PALAU Y DULCET, *Manual del librero hispano-americano*, Barcelona, 1948-1976, entrada *Matas, Miquel*.

35. A. HOMS GUZMÁN, *La devota peregrinació de Terra Sancta y ciutat de Hierusalem, de Miquel Matas. Edició i estudi*. Tesina de llicenciatura en Filologia Catalana, Universitat de Barcelona, 1995.

36. E. BÀRCENA DE LA FUENTE, OFM, *Cien años de cristianismo mediorienta (1632-1732)*, El Caire, 1989, p. 290.

37. *Bibliotheca Hispana Nova*, Madrid, 1672, entrada «Angelus Dalfau».

38. *Carmelítico jardín catalán*, manuscrit de l'Arxiu Provincial dels Carmelites de Catalunya, vol. I, 1750. N'hi ha una còpia a la Biblioteca de la Universitat de

es pot assegurar que fos realment aquesta la llengua del manuscrit, perquè Nicolás Antonio cita sovint els títols d'obres catalanes traduïts al castellà. Dalfau morí a Barcelona l'1 de juliol de 1663.

Els relats amb notícies sobre Terra Santa del segle XVIII que s'han conservat no foren escrits per pelegrins, sinó per franciscans dels Països Catalans que estigueren a Terra Santa. En el transcurs de la història han estat bastants, però la seva actuació i, sobretot la producció escrita, és encara poc coneguda. Cap d'aquestes obres no va veure la llum, per bé que una fou publicada, com veurem, a la primeria del segle XX.

L'any 1732, tres franciscans, l'un mallorquí i els altres dos catalans, van embarcar junts amb destinació a Palestina. El nom dels religiosos del Principat ens són coneguts, Pau Pou i Segimon Gràcia, però no així el de l'illenc, encara que creiem que es pot atribuir a Antoni Fluxà. Els pares Pou i Fluxà van escriure els records de la seva estada allí, la qual fou d'uns quatre o cinc anys.³⁹

7. PAU POU

Notícias verdaderas del que passà, véu y visità lo P. Pau Pou en la peregrinació féu en Terra Santa de Jerusalem desde lo dia 15 de juliol del any 1732 que partí de Barcelona fins lo any 1737, als 2 de setembre que desembarcà en Mataró.

Les úniques notícies conegudes del pare Pou és que era vicari de cor al convent dels pares franciscans de Santpedor el gener de 1749 i que hi morí un 17 de juliol d'un dels anys compresos entre 1753 i 1756, ja que l'obituari general de l'orde a Catalunya recollia les defuncions en els capítols triennals. Tota la resta és ignorada: data de naixement, de professió religiosa, d'ordenació, estudis i vida religiosa.

Fra Pau escriví amb dues finalitats: tenir un recordatori del seu

---

Barcelona (vegeu F. MIQUEL ROSELL, *Inventario general de manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Barcelona*, Madrid, 1958, vol. II, pp. 548-550).

39. Vegeu A. HOMS I GUZMAN, «Una relació desconeguda sobre Terra Santa: les *Notícias verdaderas*, del franciscà Pau Pou (1732-1737)», dins: *Analecta Sacra Tarraconensia*, 73 (2000), p. 87-128, i «Una altra relació sobre Terra Santa: *El llibre de la mia peregrinació* del pare Antoni Fluxà, ofm (1732-1736)», dins: *Analecta Sacra Tarraconensia*, 74 (2001), p. 131-285.

pas pel país de Jesús i informar els germans de la seva comunitat, als quals explica què fan els franciscans a Terra Santa, com era l'estada d'un frare senzill en aquella missió, quina vida s'hi feia. No es proposa de donar, però, cap notícia àmplia i documentada de l'estat de la Custòdia de la Terra Santa, sinó descriure les principals festes i celebracions litúrgiques. El seu estil és descarat i i no sembla que s'entretingués gaire a reelaborar el material que havia aplegat. És un home sorneguer, irònic, que a vegades expressa opinions sobre l'espècie humana que denoten un escepticisme acusat.

8. ANTONI FLUXÀ

El llibre de la mia peregrinació.

El pare Antoni Fluxà aprofità les notes d'un diari que anà escrivint durant l'estada per fer dues coses: d'una banda, conservar per a ell mateix el record del seu pas per Terra Santa, i de l'altra pintar un quadre viu per a un destinatari concret: els germans del convent on professà i, a tot estirar, els de la pròpia província eclesiàstica –com es dedueix del fet que elegí escriure en català– a fi que el religiós de l'orde que volgués anar a Terra Santa sabés a què atènyer-se.

D'acord amb la finalitat descrita, el relat conté especialment com s'hi anava i se'n tornava (les característiques del viatge), els llocs que hi havia per a servir, en quines condicions es prestava aquest servei, quina vida religiosa s'hi menava, els actes litúrgics que hi tenien lloc; i també les característiques del territori, tant físiques (flora, fauna, vegetació), com humanes (gent que hi habita, tarannà, costums).

No pretengué escriure un tractat sobre Terra Santa per a un públic erudit o savi, el qual ja estava servit a bastament amb altres llibres, ni redactar un informe sistemàtic de l'estat de la Custòdia, perquè l'autor hi afegí les vicissituds personals i anècdotes, que són els elements que separen el relat d'un informe i el converteixen en un llibre de memòries. Tampoc no volgué fer una guia, ja que en cap moment no exhorta ningú a fer el pelegrinatge i, per tant, hem de descartar que escrivís per als possibles pelegrins o per al poble cristià en general.

El pare Antoni Fluxà visqué rera els murs dels convents on s'estigué, però també s'interessà pels habitants dels llocs per on passà. Poc o molt, la vida que feien, de què vivien, com s'organitzaven, quins costums tenien, queda reflectit en el seu relat, el qual en principi només havia de conservar els records i les emocions religioses de l'estada en

el lloc més important del cristianisme. Així, a Marsella, compara la burocràcia portuària local amb la barcelonina, es fixa en la indumentària femenina, emet judicis sobre el valor artístic de la ciutat, sobre els seus centres assistencials, com també sobre la brutedat que impera arreu. I una descripció que mai s'oblidarà de fer: la del convent on s'allotja i com és la vida religiosa que s'hi fa. En el cas de Marsella, això té interès pel fet que el convent franciscà desaparegué després de la Revolució de 1789. També l'estada a Xipre —a Làrnaca i Nicosia— li és ocasió propícia per a explicar-nos com són els convents que l'acullen i com s'hi viu. I a continuació ens parla de com treballen els pagesos, quan sembren, quan cullen, com celebren les festes religioses els ortodoxos i els turcs, com viu el seu clergat, en quin estat es troben les restes cristianes. Aquest interès no decau quan és destinat a la Terra Santa pròpiament dita. Dedicava uns capítols a parlar-nos de la vida religiosa, dels actes litúrgics que es fan a Jerusalem, Betlem, Sant Joan, Natzaret, però a continuació n'hi afegeix d'altres exclusivament dedicats a la vida dels seus habitants.

Finalment, creiem destacable el fet que el pare Fluxà destina els dos darrers capítols del seu relat al viatge de tornada, un viatge que començà el dia 10 de juny de 1736 i acabà el 27 d'agost a Toló. En aquestes pàgines i gairebé dia per dia ens transmet l'enuig, el cansament, la por i la incertesa que podien turmentar els qui emprenien un viatge per mar abans de la navegació de vapor. Si a l'anada, de Marsella a Xipre hi havia esmerçat vint-i-dos dies, a la tornada es convertiren, a causa dels fenòmens climàtics adversos, en gairebé vuitanta. És un temps avui increïble que converteix el relat del franciscà mallorquí en un testimoniatge força interessant de la història de la navegació pel Mediterrani.

9. JOAN LÓPEZ

Relació de la peregrinació a Jerusalem

També és una mena de memòries el relat que deixà l'osonenc Joan López, publicat per Jaume Collell l'any 1900 amb el títol de *Relació de la peregrinació a Jerusalem*.³⁴⁰

Dels relats escrits en català per missioners que estigueren a Terra Santa al segle XVIII, el més tardà del qual tenim notícia fins avui és el

40. *Catalunya a Palestina*, p. 45-197.

que ens deixà fra Joan López en tornar a Catalunya el 1781 després de divuit anys de servei a Síria i Palestina. El títol, doncs, és enganyós, perquè allò que López ens explica és la seva estada a Síria i altres llocs entre els anys 1762 i 1781.⁴¹ Si els dels pares Pau Pou i Antoni Fluxà són obres centrades gairebé exclusivament en els detalls del servei religiós i la relació amb l'entorn humà pròxim, en el relat del pare López aquests aspectes queden en segon terme i tenen més protagonisme els fets històrics i polítics que aquest franciscà tingué ocasió de presenciar. La llarga estada a Damasc, ciutat molt més important que no pas Jerusalem, li permeté una relació més propera amb autoritats de rang i un accés més fàcil a la informació del que s'esdevenia a les parts orientals de l'Imperi otomà.

Joan López nasqué el 22 de gener de 1730 a Sant Hipòlit de Voltregà (Osona), poble situat al centre de Catalunya a tocar de Vic i a 78 quilòmetres de Barcelona, i fou batejat el mateix dia. Era fill de Joan López, cirurgià, i de Maria Bartrolí. Morí a Vic el dia 4 de març de 1798 als 68 anys d'edat.

El nostre franciscà era un home de talent, amb facilitat per a l'estudi. Per aquest motiu, al cap de poc d'arribar a Palestina fou enviat al Col·legi que els franciscans tenien a Damasc per a l'estudi de l'àrab, el domini del qual aconseguí en vint mesos, i encara fou capaç d'escriure-ne una gramàtica i un vocabulari. També aprengué el grec modern. Aquesta preparació intel·lectual es reflecteix en el seu escrit en diversos aspectes i la prova n'és que no es perdé mai memòria de la seva relació i acabà essent publicada, fet decisiu que la portà a figurar en la majoria d'històries de la literatura catalana del segle xx, per bé que amb una atenció desigual.

En el seu escrit, Joan López hi deixa constància tant de la seva actuació en el camp del servei religiós com en el terreny de la relació amb les autoritats turques i musulmanes. Fou testimoni de les turbulències polítiques que afectaren l'Imperi otomà, com la rebel·lió del cairota Ali Bey contra la Porta, que s'emmarcaven dintre la rivalitat amb Rússia. També volgué donar notícies culturals, econòmiques, socials i religioses de la part del món àrab on visqué.

La visió del món llevantí que hi trobem no revela precisament

41. Aquesta obra mereix l'atenció i el comentari elogiosos d'Antoni Comas dins: M. DE RIQUER, A. COMAS, J. MOLAS, *Història de la literatura catalana*, Barcelona, 1964, vol. IV, p. 517.

admiració ni comprensió. Per a López, Síria i Palestina són països endarrerits i en plena decadència, un estat ruïnós que atribueix al despotisme cruel, inepte i esterilitzador a què es veuen sotmesos. També la religió musulmana és percebuda com una causa de la degradació imparable dels habitants. Els seus judicis no són, però, gaire diferents dels que emet el seu contemporani Volney. Tant el francès com el català coincideixen en la visió d'endarreriment tècnic dels habitants locals respecte dels europeus. Però a diferència de Volney, López, com fan altres religiosos en els seus escrits, parla dels habitants del país, tant si són cristians cismàtics com si són musulmans, en un to de rebuig que es corresponia amb el que els autòctons dispensaven als franciscans, i amb l'afegiment de tota mena d'agressions impunes. Els reconeix, això sí, alguns trets culturals plausibles, com l'hospitalitat, la religiositat, en general, i també admet el comportament noble i generós a títol individual d'algunes persones. Exponent fidel del pensament religiós de l'època, aplaudeix calorosament la indumentària femenina de les musulmanes i cristianes de Síria i Palestina, la qual veu com a model de sobrietat i modèstia per a les seves germanes europees.

10. El *Jardí Seràfic Històric*

El 1907, Josep Pijoan, a l'article «Un nou viatge a Terra Santa»,⁴² donava notícia d'un manuscrit anònim que es conserva a la Biblioteca de la Universitat de Barcelona amb el títol de *Terra Santa o Jardí Seràfic Històric*.⁴³ Aquest treball no és realment un viatge, sinó un tractat sobre la Terra Santa, i tampoc no és cap producció original, sinó la juxtaposició del trasllat de dues obres de sengles franciscans italians com veurem a continuació

És una obra dividida en dues parts ben distintes.

La primera part, que ocupa els folis 80-94v, té dos capítols extensíssims, el IV, «Memòria dels religiosos del P.S. Francesch que en Terra Santa foren martirisats des del principi de l'Orde fins a nostre temps» i el V, «Sèrie dels guardians del sagrat Monte Sion ab las notícias de moltas cosas notables que en son temps succehiren». El primer és escrit aprofitant les investigacions fetes per un altre histo-

42. *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, I (1907), p. 374.

43. Figura amb el número 90 del catàleg de manuscrits, on es precisa que és un volum relligat de 346 folis útils de 330 x 240 mm.

riador de l'orde.⁴⁴ El segon és traducció d'un capítol del segon volum de l'obra del P. Pietro Antonio di Venezia, *Giardino Serafico Istorico fecondo de fiore e frutti di virtù, di zelo, e di santità. Nelli tré Ordini instituiti dal Gran Patriarca de'Poveri S. Francesco. Dove si vagheggia l'Origine, il Progresso, e lo Stato di tutta la Religione de Minori. Con tutto ciò che in essa avvenne di singolare, glorioso, e grande. Aperto in due tomi, et esposto alla commodità, diletto, e divozione de professori di regolare historia*. Venècia, Domenico Lovisa, 1710, pp. 15 nn., 792 e 11nn. 568.

A partir del foli 95 comença la segona part, que és la traducció fidel i completa del llibre del franciscà Mariano Morone di Maleo⁴⁵ *Terra Santa nuovamente illustrata*,⁴⁶ la qual és, en bona part, un compendi de la magna obra del P. Quaresmio, ja citada, *Historica, Theologica et Moralis Terræ Sanctæ Elucidatio*.

Terra Santa o Jardí Seràfich Històrich és, doncs, un d'aquells tractats generals sobre Terra Santa a què s'ha fet referència més amunt, ja que Morone féu una compilació molt completa de notícies sobre la Terra Santa, amb les vicissituds passades allí pels franciscans, l'estat dels monuments més interessants i la història de Palestina des dels temps bíblics fins al domini turc.

Segle XIX

A la primeria del segle XIX, Chateaubriand i Lamartine, entre d'altres, amb les seves famoses obres⁴⁷ van revaloritzar aquest gènere del viatge a Terra Santa, i tingueren una legió d'imitadors, bé que a partir d'ara no tots, ni de bon tros, inspirats per la devoció als llocs sants. En el transcurs d'aquesta centúria, el desplegament francès i anglès al Mediterrani oriental i a Egipte contribuí també a despertar una autèntica febre viatgera, la qual es traduí en una gran demanda de

44. P. Juan de Calahorra, *Crònica de la provincia de Syria y Tierra Santa*, Madrid, 1684.

45. Era religiós franciscà observant de la província de Milà i fou guardià de la Custòdia de Terra Santa des del 22 de març de 1652 al final d'agost de 1657.

46. Piacenza, 1669-1670, 2 vols. Es traduí també a l'alemany. Obra avui raríssima, n'hi ha un exemplar a la Biblioteca de la Universitat de Barcelona.

47. *L'Itinéraire de Paris à Jérusalem*, publicat el 1811, i *Voyage en Orient*, aparegut el 1835.

llibres sobre l'Orient Proper.⁴⁸ En moltes d'aquestes obres, però, els llocs sants ja no ocuparan la posició central, sinó que quedaran desplaçats per altres interessos de caire geogràfic, polític o econòmic. Cap a la tercera dècada d'aquell segle ressorgí la devoció dels llocs sants, sobretot a França, i es reprengueren els viatges col·lectius, ara ja organitzats per les incipients agències de viatges i per institucions religioses, com els bisbats, associacions catòliques, parròquies, catòliques o protestants, etc. A mitjan segle ja no constituïa cap aventura perillosa anar a Palestina i el trasllat es podia fer fins i tot amb comoditat i a un preu relativament assequible. Aquesta facilitat es traduí en una represa de la publicació de relats de pelegrinatge, la qual tornà a ser molt abundant fins a la darrerïa del segle, especialment a França, Gran Bretanya i Itàlia.

L'únic relat de pelegrinatge escrit en català que es publicà en tot el segle XIX el devem a mossèn Jacint Verdaguer. El genial poeta visità la Terra Santa i Egipte el 1886 (entre abril i maig) i publicà els seus records de primer per capítols en una revista⁴⁹ i finalment en forma de llibre el 1889. El *Dietari d'un pelegrí en Terra Santa*, ha estat considerat un dels millors textos en prosa de la literatura catalana del segle XIX, però ha quedat eclipsat per les grans obres poètiques de l'autor i ha tingut relativament poques reedicions en proporció a la seva qualitat literària.⁵⁰ Fou traduït al castellà⁵¹ i al francès.⁵² La

48. F. BASSAN, *Chateaubriand et la Terre Sainte*, PUF, París, 1959, p. 35, afirma que entre 1800 i 1850 es publicaren a França prop de setanta viatges a Palestina. B. SCARCIA AMORETTI, (ed.), dins: *La Palestina nella produzione a stampa italiana: 1475-1900. Saggio di Bibliografia*, Milà, Le Monnier, 1989, p. 112-129, dóna una xifra similar per a Itàlia, encara que s'hi inclouen treballs com reedicions de textos medievals.

49. *La Veu del Montserrat*, de l'1 de gener de 1887 i *La Il·lustració Catalana*, del 15 de gener al 31 d'agost de 1888.

50. Barcelona, Tipografia y Librería Catalana, 1894; Barcelona, La Il·lustració Catalana, 1913; Barcelona, L'Avenç, 1906; Barcelona, Llibreria Catalònia, O. C., 1930; Barcelona, Laertes, 1983; Barcelona, Barcino, 1987; Barcelona, Eds. Proa, 1999. En aquesta última edició, a cura de Ramon Pinyol i Torrents, hi ha un «Prefaci», p. 7-19, que situa amb encert aquest relat dintre la producció verdagueriana. Per Narcís GAROLERA, *Excursions i viatges*, Barcino, Barcelona, 1991, vol. I, p. 306, sabem que Verdaguer preparà a consciència el seu *Dietari*, ja que a la seva biblioteca particular tenia més de cinquanta llibres d'aquest gènere.

51. *Diario de un pelegrino a Tierra Santa*, València, 1892 [traducció de Constantí Llombart]; *Dietario de un pelegrino a Tierra Santa*, Barcelona, 1941 [traducció de Dolores Serra Bartrina].

52. *En Terre Sainte*, Perpinyà, 1896 [traducció de Jules Delpont].

modernitat d'aquesta prosa contrasta amb la incomprensió que Verdaguier mostra envers totes les religions i confessions.⁵³

Segle xx

Palestina sofrí canvis polítics determinants en la vintena centúria. La història és ben coneguda. Començà el segle com a província de l'Imperi otomà, però després de la Primera Guerra Mundial, l'any 1922 passà a ser un Protectorat britànic, fins al 1948, en què els jueus aconseguiren la formació de l'Estat d'Israel després de foragitar els anglesos; el 1967, després de la guerra dels sis dies, Israel ocupà tot Jerusalem i bona part dels territoris que no tenia adjudicats.

L'esquarterament definitiu l'Imperi otomà després de 1918 deixà a les potències europees vencedores les mans lliures per a actuar a la zona. Palestina quedà sota el domini britànic i no tardà a produir-se l'esclat del turisme de masses que portà a Palestina i a Egipte (potser caldria dir més exactament a Egipte i a Palestina) més visitants que mai. Joan de Déu Domènech ha sabut, a parer nostre, descriure amb exactitud i encert el comportament d'aquests pelegrins moderns i no ens sabem estar de prescindir d'una llarga citació que escau molt bé als pelegrins dels anys 30: «Solen arribar-hi [a Terra Santa] després de fer un creuer que ha fet escales a Nàpols, Malta, Atenes, Istanbul i Beirut, on han desembarcat per endinsar-se cap a Damasc. És aleshores quan comença el pelegrinatge amb visites i excursions a Tiberíades, Cafarnaüm, Natzaret, Mont Tabor, Canà, Mont Carmel, el Jordà. Acostumen a allotjar-se a les hostatgeries de l'Obra de la Custòdia Franciscana, vulgarment anomenada Casa Nova. El punt culminant del pelegrinatge és Jerusalem, on solen estar més dies, i que sovint coincideixen amb els de la Setmana Santa. Són molt emotives les visites que fan al Sant Sepulcre, al Calvari i a Getsemaní. Des de Jerusalem fan excursions a Betlem, Ain-Karim, la Mar Morta, Jericó i Betfagé, on visiten la capella del Parenostre.[...] La tornada dels

53. S'ha estudiat molt poc la narrativa de viatges en català del segle XIX. Narcís Garolera, a *L'escriptura itinerant. Verdaguier, Pla i la literatura de viatges*, Pagès Editors, Lleida, 1998, hi presta atenció. A les p. 39-51, hi trobem «Viatgers catalans al segle XIX. Notes bibliogràfiques», on l'autor fa un inventari dels escriptors catalans que van escriure relats de viatge tant en català com en castellà.

llocs sants és via el Caire. A Egipte, a més de fer la ruta de les piràmides, allò que interessa al pelegrí són els records de la Sagrada Família a la terra dels faraons, i que, des de fa molts segles, tenen una ruta fixada per la tradició. Són el barri copte del Caire, on hi ha l'església de Sant Sergi, lloc on es creu que va ser, almenys de pas, la Sagrada Família durant la seva fugida, i Matarieh, als afores de la capital, on visqué un temps. Des del Caire van fins a Alexandria, on embarquen rumb a Itàlia. Molts pelegrinatges tenen un final romà. [...] En aparença semblen turistes. Fan fotos, envien postals i compren *souvenirs*. [...] Però el seu esperit no és del turista. Són pelegrins. En els seus relats abunden més les misses i processons que no pas els museus i els basars. [...] I encara que no els calgui seguir l'estrella dels tres reis, sinó la carretera i les indicacions del Baedeker, viatgen com tants i tants pelegrins de tots els temps: per guanyar indulgències i per l'enaltiment de la fe, perquè per al cristià, quin altre viatge pot haver-hi més interessant? [...] Els llocs visitats són, naturalment, els de la geografia bíblica. Quan hi arriben, baixen de l'autocar, besen el terra i canten un salm. El cap del pelegrinatge llegeix i comenta el text bíblic de referència. Aleshores, tanquen els ulls, senten els versicles i imaginem allò que veuen. I això és el pelegrinatge: resseguir els llocs sants, buscar on succeí tal fet, rememorar-ne tal altre, imaginar com era l'olivera, somniar la cova.»⁵⁴

Si a les llibreries de tot Europa proliferen tant les guies per a viatgers com els relats consegüents, a Catalunya es consolida, cap a la dècada de 1930, la recuperació plena de la llengua per a l'ús literari i es produeix un *boom* del llibre de viatges i, també dels relats de pelegrinatge, paral·lel a l'europeu. Quan els nostres pelegrins escriuen –continuem amb Domènec–, la majoria coincideix a expressar la decepció que els produeix les conseqüències d'una relativa modernització del país que ha desfigurat la Palestina de pessebre que volien retrobar. També els sorprèn desagradablement la barreja de

54. J. D. DOMÈNECH, *Mirant enfora. Cent anys de llibres de viatges en català*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Biblioteca Serra d'Or, 140, 1995, p. 20-22. Aquesta obra, junt amb *Proses de viatge*, Bruño, Barcelona, 1992, del mateix autor, són els únics treballs que donen una visió de conjunt dels llibres de viatge que s'escriviren en català al segle XX. Enric Bou, a *Papers privats. Assaig sobre les formes literàries autobiogràfiques*, Eds. 62, Barcelona, 1993, esmenta viatgers catalans en el capítol «Rodar el món. A l'entorn dels llibres de viatge», p. 155-179.

cultes que hi ha i, segurament, la modesta presència i influència de l'Església catòlica, en comparació amb la que té al país d'on procedeixen. L'estil bigarrat i confús, propi de les esglésies cristianes orientals, que veuen a l'interior d'alguns llocs sagrats els fa sentir desconcertats i desplaçats. Podríem dir que persisteix tenaçment l'expectativa de trobar una Judea i una Galilea més pròximes al segle i que no al xx.

Quan l'edició de llibres en català comença a trencar, cap als anys 60, l'assetjament a què estava sotmesa, tornen a publicar-se llibres sobre Palestina. Ara, però, les coses havien tornat a canviar molt en aquella part del món. Des de 1948 existia el nou estat d'Israel, que estava disposat a transformar el país de manera accelerada i en tot els terrenys. Al costat d'alguns pelegrins i religiosos fidels a la visita tradicional, d'altres viatgers més atents a la nova realitat hi aniran per veure aquesta transformació i donar-ne testimoni.

A continuació exposem els llibres sobre Terra Santa que es van publicar en el transcurs del segle xx i fins avui.⁵⁵ Els classifiquem en dos grups. En el primer, més nombrós, hi recollim els relats o treballs que són pròpiament records de pelegrinatge en el sentit més tradicional: el retrobament amb l'escenari on es fundà el cristianisme. Hem considerat escaient d'incloure-hi llibres que descriuen llocs significatius del món bíblic i evangèlic des del punt de vista arqueològic. Així, per exemple, entre 1928 i 1934, uns quants monjos de Montserrat que feien estudis bíblics, publicaren diversos quaderns amb il·lustracions dedicats cada un a algun lloc important. En aquest sentit, no podíem deixar fora l'obra d'un altre montserratí, el pare Ubach, el qual ens deixà un interessantíssim relat de les seves activitats arqueològiques a la península del Sinaí, narració que no és de pelegrinatge ni tracta de Palestina. Aquests llibres, però, se centren en els paisatges, restes arqueològiques i món religiós que els altres visitants recorren. En el segon grup, hi situem llibres en els quals l'aspecte religiós és secundari i fins i tot inexistent. Hem considerat que, tot i no tractar la temàtica religiosa, aquests llibres havien de ser-hi perquè almenys compartien l'interès primordial per l'espai geogràfic i històric que atreia els pelegrins.

55. La majoria d'aquests llibres són citats per Joan de Déu Domènech a *Mirant enfora. Cent anys de llibres de viatges en català*, p. 94-115.

A) *Relats de pelegrinatge*

11. J. ANSELM ALBAREDA, OSB

De Jerusalem a Jericó

Montserrat, Publicacions «Bíblia de Montserrat», sèrie B, núm. 1, 1928, 28 p.

L'autor, monjo benedictí, historiador i arxiver, fou prefecte de la Biblioteca Vaticana de 1936 a 1962.

12. —ÍD.

Hebron

Montserrat, Publicacions «Bíblia de Montserrat», sèrie B, núm. 2, 1928, 31 p.

13. —ÍD.

El Mont Nebó

Montserrat, Publicacions «Bíblia de Montserrat», sèrie B, núm. 3, 1928, 31 p.

14. SALVADOR ANTICÓ COMPTA

Impressions d'un viatge a Terra Santa i Orient, 1930

Figueres, 1931, 291 p.

L'autor era sacerdot. El pelegrinatge és de 1930. La descripció dels llocs sants ocupa les pàgines 83-175. Formà part d'un creuer que partia de Gènova. L'estada als llocs sants anà del dia 10 al 21 de maig.

15. ANTONI ARIET

De les terres bíbliques. Evocacions d'un romeu

Viladrau, 1930, 259 p.

L'autor era metge. És un viatge fet l'any 1926. La descripció de Terra Santa ocupa les pàgines 79-180.

16. JULIÀ AUGÉ I XANCÓ, prev.

Rutes Bíbliques. Per camins històrics d'Egipte, Jordània, Israel, Grècia. Notes d'un viatge a Terra Santa

Barcelona, 1967, 157 p.

L'autor narra un pelegrinatge, fet el 1965 i que ocupa la major part del llibre, que és intensament religiós.

17. JOSEP M. BALLARÍN, prev.

Terra Santa i torna a Gòsol

Barcelona, Planeta, 1997

L'autor és sacerdot. Relat típic de pelegrinatge, plenament religiós, amb explanacions dels evangelis i reflexions sobre la vida de Jesús.

18. FRANCESC BLASI I VALLESPINOSA

Impressions d'un viatge a Terra Santa

Valls, 1926, 164 p.

Pelegrinatge col·lectiu de 1925. Primer llibre de viatges d'aquest escriptor, el qual en publicà uns quants. És l'obra tradicional i típica del turista-pelegrí modern. Conscient de la seva superficialitat, qualifica el seu treball d'«impressions». L'estada als llocs sants ocupa les pàgines 55-143 i s'escaigué entre el dia 1 i el 13 de maig.

19. AMBRÒS M. CARALT, OSB

Ain-Karim

Montserrat, Publicacions «Bíblia de Montserrat», sèrie B, núm. 6, 1935, 29 p.

L'autor, monjo benedictí i biblista, fa una descripció d'aquesta població, on nasqué sant Joan Baptista, amb atenció especial al paper que la població i el sant tenen en la vida de Jesús.

20. MIQUEL COSTA I LLOBERA, prev.

Visions de la Palestina

Barcelona, Il·lustració Catalana, 1908, 175 p.

El 1907, mossèn Costa i Llobera i d'altres mallorquins, entre els quals hi havia Maria Antònia Salvà (vegeu més avall), feren un pelegrinatge a Terra Santa per mitjà d'un creuer. De fet, és un conjunt de vint-i-sis odes en prosa inspirades en llocs sants i episodis de la vida de Jesús.

21. ROMUALD M. DÍAZ I CARBONELL, OSB

De les terres bíbliques

Barcelona, Quaderns dels Oblats de Montserrat, 1957, 104 p.

Records de l'autor, monjo benedictí i biblista, d'una estada a Palestina i Egipte per a fer estudis arqueològics. El pare Romuald Díaz no hi reflecteix altra cosa que la vida diària d'un estudiós dedicat exclusivament a la seva tasca investigadora. Per tant, més que un relat

de pelegrinatge és el relat d'un estudiós d'una zona d'alt interès per als pelegrins.

22. -Íd.

Pelegrins de la Paraula a Terra Santa

Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1982, 117 p.

Llibret format amb els fulls mecanografiats i multicopiats que l'autor feia per a ús dels pelegrins que li eren confiats. Hi exposa les indicacions bíbliques, evangèliques, històriques i piadoses referents a cada lloc que es visitava, però no té intenció de ser guia turística. És per a pelegrins devots. No hi ha apreciacions personals, subjectives, sobre els aspectes no religiosos cristians del país.

23. BASILI M. FRANQUESA, OSB

El Tabor

Montserrat, Publicacions «Bíblia de Montserrat», sèrie B, núm. 6, 1934, 28 p.

Descripció d'aquesta muntanya, de les restes arqueològiques i de la seva significació religiosa.

24. MARTÍ LLOBERA I SOLIVELLES

Terra Santa. Constantinople-Atenes, Roma. Notes d'un pelegrí
Palma, 1906, 272 p.

Llibre similar al de Blasi i Vallespinosa, en el títol es reflecteix la simple captació d'imatges tot passant: «Notes d'un pelegrí».

25. JOAQUIM M. de NADAL

Per les terres de Crist. Impressions d'un pelegrinatge a Palestina
Barcelona, 1926, 209 p.

Nadal participà en el mateix creuer que el metge Ariet, l'any 1926. Salparen de Barcelona el dia 25 d'abril i hi tornaren l'11 de juny. Les pàgines dedicades a Terra Santa van de la 61 a la 164. El 12 de maig arribaven a Natzaret i abandonaren Jerusalem per anar al Caire el 25 de maig.

26. JOAN d'ORDAL, OFMCap

Caminant per les terres de Jesús. Petit reportatge

Sense peu d'impremta ni data de publicació, però és un viatge de 1974.

Barcelona, 47 p.
Narració molt breu.

27. PERE POUS I SOLÀ, prev.
Vers l'Orient. Els llocs de la infància de Jesús. Betlem
Barcelona, 1921, 30 p.

Eclesiàstic i biblista, col·laborador del Foment de Pietat, el 1913, quan s'estava a Roma, féu un viatge a Palestina i Egipte amb alumnes seus del Pontifici Institut Bíblic de Roma. En deixà els records en tres llibrets molt petits dintre la línia tradicional.

28. —ÍD.
Vers l'Orient. Els llocs de la infància de Jesús. Natzaret
Barcelona, 1921, 30 p.

29. —ÍD.
Vers l'Orient. Els llocs de la infància de Jesús. Egipte
Barcelona, 1921, 30 p.

30. JESÚS QUADRADA
De la Mar Morta a l'Àrtic. Tres viatges
Arenys de Mar, 1968, 273 p.

El pelegrinatge a Terra Santa hi ocupa les pàgines 9-100 i és concebut com un recordatori per al seu autor.

31. JORDI M. RIERA, OSB
Getsemaní
Montserrat, Publicacions «Bíblia de Montserrat», sèrie B, núm. 4, 1929, 32 p.

Aquest llibre i el següent són descripcions particulars d'aquests dos llocs amb significat evangèlic i bíblic.

32. —ÍD.
Tebes
Montserrat, Publicacions «Bíblia de Montserrat», sèrie B, núm. 5, 1930, 32 p.

33. *Pelegrinatge a Roma i Terra Santa*
Tarragona, 1933-34, 230 p.

Aplec d'articles publicats pel diari «La Cruz», inspirats per un viatge col·lectiu a Itàlia, Palestina i Egipte. La part referida a Terra Santa comprèn les pàgines 120-197. Tenen l'aspecte d'una traducció d'una guia per a turistes.

34. MARIA ANTÒNIA SALVÀ

Viatge a Orient

Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Bib. «Marian Aguiló», 25, 116 p., 1998.

Fruit d'un pelegrinatge de 1907, la destacada poeta mallorquina n'escribí un relat que no fou publicat fins 90 anys després. Hi ha una petita referència a Egipte (7 pàgines). M. A. Salvà mostrà interès per la gent dels països que visita, però no féu comentaris sobre la situació política i social.

35. BONAVENTURA UBACH, OSB

El Sinai. Viatge per l'Aràbia pètria cercant les petjades d'Israel

Vilanova i la Geltrú, Oliva Editor, 1913. 2^a ed. Abadia de Montserrat, 1955.

Una narració ameníssima de les recerques arqueològiques que l'autor dugué a terme a la península del Sinai i altres punts de l'Orient Pròxim a la primeria del segle xx.

36. JOSEP VALLS

Terra Santa any 2000: Egipte, Palestina, Jordània, Israel

Girona, Brau edicions, 2000, 435 p.

Josep Valls, escriptor i estudiós de Josep Pla, compon un relat amb notable informació històrica i reeixides descripcions paisatgístiques. Amb poques referències al país actual, l'autor es fixa més en allò que fou l'escenari de la vida de Jesús. El llibre compta amb les il·lustracions del pintor Lluís Roure, el qual ha plasmat en una sèrie de quadres paisatges dels països que esmenta en el títol.

37. PEDRO JOSÉ YNARAJA, prev.

Terra Santa

Barcelona, Centre de Pastoral Litúrgica, col. Emaús, 38, 2000.

Relat molt breu d'un pelegrinatge tradicional.

B) *Relats de viatge a Palestina*

38. ISIDRE BURUNAT TORRES, SJ

Terra Santa avui

Barcelona, Pòrtic, 1978, 378 p.

Reportatge de caire més social i polític que no pas religiós, tot i que Burunat era jesuïta. L'autor parla de literatura, economia, sanitat, ensenyament, política, de l'enfrontament amb els àrabs, de la llengua hebrea moderna...

39. F. GRAU i ROS

Catalunya-Orient. Egipte, Palestina, Síria, Líban, Irak, Turquia

Barcelona, 1934, 186 p.

És l'aplec d'una sèrie d'articles publicats al diari «L'Opinió». Les pàgines dedicades a Palestina van de la 49 a la 89. El viatge narrat tenia com a finalitat indagar l'interès comercial d'aquells països per a la indústria catalana i l'autor no dedica cap atenció especial al món religiós.

40. JOAQUIM M. de NADAL

De tot arreu

Barcelona, 1930, 175 p.

Les pàgines 79-87, 119-122, 133-142, 153-163 parlen de Terra Santa, però no semblen referides al pelegrinatge que l'autor féu el 1926, sinó a un altre viatge del 1928, probablement amb una motivació altra que la religiosa.

41. JOSEP PLA

Les escales de Llevant

Barcelona, Destino, Col. Obra Completa, 13, 1969, 668 p.

El volum conté: «Israel el 1957, un reportatge», entre les pàgines 429 i 661. És una visió detallada i interessant d'un estat que tenia molt pocs anys d'existència oficial i menys encara de funcionament ple i efectiu, perquè després de la proclamació de la independència el 1948 encara hi hagué un any de lluita armada contra la invasió dels estats àrabs veïns. Res a veure, doncs, amb un pelegrinatge.

42. JOAN TEIXIDOR

Viatge a Orient

Barcelona, Ed. Tàber, Barcelona, 1969, 205 p.

Conté un capítol, «Tot pujant cap a Jerusalem», que ocupa les pàgines 141-171. L'autor hi presta més atenció als fendòmens que acompanyen la consolidació del nou estat israelià que no pas al fet religiós. No es pot dir que sigui la narració d'un pelegrinatge.

CONCLUSIONS

Aquesta quarantena llarga de relats repartits irregularment en el transcurs de set segles pertanyen tant a la literatura de viatges com al gènere de la literatura del jo, com també s'anomena actualment. No se li ha prestat gaire atenció, tot i que és el testimoniatge de la Catalunya itinerant i cosmopolita. Forma part de la completesa de la nostra producció literària, la qual no seria del tot plena si li manqués allò que es troba també en les altres literatures de països de tradició cristiana. Hi trobem molts dels aspectes que caracteritzen aquest gènere: llibres de intensa impregnació religiosa i llibres fora d'aquesta línia, per bé que, en aquest segon cas, resulta difícil no tocar aquesta realitat en parlar, almenys, de Jerusalem. Tenim els exemplars típics dels primers relats medievals, eixuts, enumeratius, poc descriptius. Per la data en què foren escrits, ens permeten estudiar els efectes de la implantació de l'orde franciscà en la visita dels llocs sants, sobretot de Jerusalem, perquè dos són anteriors al 1342, any en què el Papa confià als fills de sant Francesc la custòdia dels llocs sants de la Terra Santa. Això permet comparar com era aquella visita abans i després d'un canvi transcendental.

Entre el 1464, any del viatge de Guillem Oliver, i el 1604, data de la publicació de *La devota peregrinació* de Miquel Matas, s'escolen 140 anys. No tenim cap relat del Renaixement, a no ser que considerem el que acabem de citar com a pertanyent al capvespre d'aquell període. Al'època del Barroc, hi pertanyerien els relats dels mallorquins Antoni (1671-1674) i Antoni Fluxà (1732-1737) i el català Pau Pou (1732-1735), i a la de la Il·lustració el del català Joan López (1762-1781), tots quatre religiosos franciscans. Això si aquests escrits tan peculiars per la seva temàtica són susceptibles de ser agrupats segons criteris culturals o estètics. En tot cas, la recuperació d'aquests noms i aquestes obres, corrents a totes les literatures europees, contribueix a fer més ric el panorama de la nostra literatura en un període força llarg.

En una literatura que té un accés difícil a la impremta, esdevé

normal que les obres romanguin en un estat que facilita la seva pèrdua i, en conseqüència, la desaparició de la memòria col·lectiva. La conservació dels manuscrits religiosos als convents ha fet que en compartissin la pau, però també els embats furiosos de destruccions i cremadisses inesperades. Aquesta fragilitat fa difícil saber què va generar, per exemple, la presència de missioners als territoris americans de la Monarquia hispànica. No és que ens n'hàgim de fer grans il·lusions, perquè aquells frares havien d'escriure els seus informes a les autoritats –religioses i civils– de la Corona de Castella en la llengua de la jerarquia, però és enraonat pensar que diaris personals, cartes a familiars o companys de convent, fossin escrites en català. Si ho van fer els qui anaren a Terra Santa, ¿per què se n'havien d'estar els qui escolliren les Amèriques Central i del Sud?⁵⁶ A propòsit d'aquest canvi forçat de la llengua, és escaient de recordar aquí que la primera relació sobre els costums i altres aspectes dels aborígens de la Hispaniola (Haití) hauria pogut ser coneguda en català, ja que aquesta era la llengua de Ramon Pons, un ermità que acompanyà Cristòfol Colom en el seu segon viatge, el 1493. Per Lluís Nicolau d'Olwer sabem que el pare Las Casas disculpà la deficiència estilística del memorial perquè Pons «no hablaba bien nuestra castellana lengua como fuera catalán de nación».⁵⁷

Si assumem les obres esmentades sobre els llocs sants a les d'altres homes que viatjaren durant els segles XVI, XVII i XVIII, aplegarem uns materials molt apreciats per a formar-nos una idea de la visió catalana del món mediterrani. Perquè, encara que ens apartem del tema del pelegrinatge, no voldríem deixar passar l'ocasió de referir-nos a l'existència poc investigada d'uns textos que es produïren en aquells segles i que permeten sospitar que han estat més abundants del que sembla. En el món religiós, alguns eclesiàstics ens conten el que veieren a Roma en ocasió de l'elecció d'un nou Papa: el jesuïta Antoni Terés, parent de Joan Terés, arquebisbe de Tarragona, estigué en aque-

56. Xavier FÀBREGAS, *Catalans terres enllà*, Barcelona, 1967, p. 111-132, parla d'uns quants caputxins compatriotes nostres que escriviren sobre les seves peripècies a Amèrica del Sud.

57. *Cronistas de las culturas precolombinas Antología*, Mèxic, Instituto de Ciencias Económicas, 1963. Amb els fragments que se n'han conservat, J. J. ARROM, va assajar de reconstruir el text català en: *Relació sobre les antiguitats dels indis*, Barcelona, 1990.

lla ciutat els anys 1590 i 1591 i ens explica el cerimonial del conclave, que pogué seguir tres vegades.⁵⁸ El 1740, Francesc Tagell descriví en dècimes una altra elecció papal, la de Benet XIV, successor de Climent XII.⁵⁹ El metge mallorquí Rafael Llinàs també estigué a Roma, l'any 1700, i ens deixà un diari.⁶⁰ Entre els científics, a la primeria del segle XVII, un famós botànic i farmacèutic barceloní, Joan Salvador i Riera, acompanyà uns col·legues francesos per Espanya i Portugal i escriví els records d'aquesta sortida.⁶¹ En el terreny diplomàtic, Francesc Climent, secretari de Joan Baptista Montfar, ambaixador de la ciutat de Barcelona i de la Generalitat davant la cort de Lluís XIV, narrà el viatge que va fer a París i la vida i gestions que allí dugueren a terme.⁶² Joan Roca i Vinent, menorquí i capità de vaixell, enregistrava en un diari les entrades i sortides que feia dels ports del Mediterrani que visitava. Home observador i culte, hi anota, ultra les incidències de la navegació, força notícies referents a les ciutats on tocà.⁶³ Finalment, recordarem un altre franciscà, fra Francesc Boada, del convent d'Escornalbou, el qual escriví un *Itinerari de viatge a França e Itàlia*, malauradament perdut.⁶⁴ Aquesta dotzena d'obres, si no hi

58. Antoni TERÉS, *Llibre de les coses notables que succehiren en Roma en lo any 1590 y part de 1591, que yo, Antoni Terés, estiguí allí y les viu y scriví en est llibre de ma mia*. Mss. núm. 75 de la Biblioteca del Seminari de Barcelona.

59. Francesc TAGELL, *Relació de la mort de Climent XII i de l'elecció de Benet XIV*, a cura de J. Mascaró, Barcelona, 1971.

60. Rafael LLINÀS, *Diari cotidià qual conté las cosas notables que se han pasadas en esta ciudad de Roma lo present any de 1700*. 1 vol. en 4rt mss. 222 p.

61. Joan SALVADOR I RIERA, *Relació del viatge d'Espanya i Portugal fet per ordre de Sa Magestat Cristianíssima Lluís xv i de monsenyor lo duc d'Orleans, regent de França, des de lo mes de octubre de 1716 fins lo mes de maig de 1717 inclusive [...]* havent fet diferents observacions botàniques mèdiques ,i altres per la història natural, ab algunes de geometria, Barcelona, Eds. 62, 1972. Edició a cura de Ramon Folch i Guillén.

62. Max CAHNER, «Viatge d'un ambaixador català a la França de Lluís XIV», a: *Revista de Catalunya*, 93, febrer de 1995, p. 23-44.

63. Joan ROCA I VINENT, *Diari de Mahó*. Els anys 1896-1897, Gabriel Llabrés Quintana publicà «Fragmento del *Diari de Mahó* del capitán don Juan Roca y Vinent que comprende desde el día 7 de julio de 1776 al 27 de marzo de 1778» a la *Revista de Menorca*, i se'n féu una tirada a part de 48 pàgines. Joaquim M. BOVER, *Biblioteca de escritores baleares*, Palma, 1868, dóna notícia d'una *Relación del viage que D. Juan Roca y Vinent hizo a Italia desde el 27 de octubre de 1787 hasta el 5 de febrero de 1788 en que regresó*. És un manuscrit de 66 p. infòli.

64. Francesc Boada era frare del monestir franciscà d'Escornalbou. Partidari del proclamat rei Carles III, amb el triomf de Felip de Borbó hagué d'abandonar

comptem les dues que sabem que s'han perdut, conforma la literatura de viatges que es produí en català els segles XVI, XVII i XVIII, un conjunt que ens ha d'ajudar a veure amb una perspectiva més àmplia, completa i precisa aquell període de la nostra literatura que s'havia anomenat «Decadència».

Al segle XIX, època d'esplendor del llibre de viatges en general, la quantitat de llibres sobre Terra Santa que sortí de les impremtes catalanes i escrita per catalans és notable i no hi falten les traduccions d'autors estrangers. Totes aquestes obres, però, amb una sola excepció, la de Jacint Verdaguer, són escrites en castellà.

Serà al segle XX quan s'arribarà més a prop de la normalitat. No solament es publicaran relats tradicionals derivats del pelegrinatge, sinó que també hi haurà llibres dedicats a l'examen i anàlisi del nou estat d'Israel.

Catalunya, desterrat, després de 1714. Tornà a Catalunya a les darreries de 1723 després d'haver passat per Alemanya, França i Itàlia. Morí el 1729.